

A halál sztereotípiái a gyászjelentőkben: az örök nyugalom, az örök fény és az örök emlékezet biztosítása¹³⁶

Miért a gyászjelentő?

Az írás és az íráshasználat fokozatosan épült be a temetés rítusába. Minthogy az írásismeret és -használat tágabb társadalmi kiváltságokkal és habitusokkal állt összefüggésben (rendiség, nem, státus, korosztály, iskolázottsági fok), ezért legkorábban az értelmiségi, a főnemesi, majd rendre a nemesi, a polgári, a városi temetési rítusban honosodott meg. Elsődlegesen három funkciót töltött be. Az írás elterjedése a kommunikáció technikai, mediális forradalmát hozta magával; a haldoklás, a halál, a temetési szertartás részletei hírül adásának pragmatikus és megbízható eszköze és közege volt. Másodsor, a temetés mint kollektív diskurzív tevékenység vette igénybe az írást. A nyomtatott kánonok és szövegek teológiai tartalmakat, egyházi és intézményi normákat vetettek fel, honosítottak meg, állandósítottak a temetés szertartásában. A temetési diskurzus a másodlagos szóbeliség formájában, szövegűen vagy a szemantikai ekvivalencia formájában idézte fel a halállal és a temetéssel kapcsolatos intézményi logikát és eszményeket (igeolvasás, ima, zsolttárok; prédikáció, citátum). Az íráshasználat privatizálódása és popularizálódása a haldokló, a halott szociális környezete személyes, aktuális igényeit jelenítette meg és telepítette be a szertartás keretébe, a temetési diskurzusban egységbe szervezte a hivatalos és a privát, lokális eszményeket és tartalmakat. Az írás harmadszor a halott személyére vonatkozó tudás kifejezésének, tárolásának és felidézésének médiumává vált. Ebben az értelemben a temetés írásbelisége az íráshasználat forradalmán túl a társadalom felfedezése és az emlékezés forradalmával kapcsolódott össze. Gyakran, szélsőséges esetben, a holttest, a temetési szertartás, a sírhant hiányában a rituális emlékszövegek megszerkesztése, kiállítása helyettesíti a temetési szertartást, biztosítja a halott emlékének őrzését, felelevenítését.¹³⁷

136 A halál sztereotípiái a gyászjelentőkben: az örök nyugalom, az örök fény és az örök emlékezet biztosítása. In: Pócs Éva (szerk.): *Test, lélek, szellemek és természetfeletti kommunikáció. Vallástudományi fogalmak tudományközi megközelítésben*. Budapest: Balassi Kiadó, 2015, 307–330.

137 Az idegenben (háborúban) elhunytak, a katasztrófában megsemmisültek emlékét emlékjelek és gyászjelentők feliratai őrzik. A rendelkezésünkre álló adatok közül csupán a szemléltetés szándékával válogatunk. Az aranyosszéki Mészkon Gálffy Pál a második világháború frontján tűnt el. Amikor édesanyja 1943. november 16-án elhunyt, a család az édesanya gyászjelentőjében örököltette meg a fiú emlékét. *A gyász lapban adtuk a falunak tudtára a valóságot mert a gyászlap úgy volt meg fogalmazva, hogy Anya és fia egymásra találtak* – jegyezte be naplójába a kisebbik testvér. Az alvinci temető egyik sírhantjának felirata: *TÖLGYES MÁTYÁS / 1865 – 1928† / és neje szül*

Jelen tanulmány egy írott forrástípus alapján követi nyomon a 19–21. századi temetési diskurzus egy motívumát, annak nyelvi és retorikai formuláit. A kutatás szemléleti platformja szerint a temetés az a történeti jellegű diszkurzív és kommunikációs keret, amelyben aktuális (normatív és preferenciális) tartalmak kerülnek bemutatásra, konfrontálódhatnak. A tartalmak és a szándékok megjelenítésének tartalmi és formai eszköze a szövegtípus, a szövegműfaj, amely a maga rendjén szintén korszakhoz kötött. Egy szövegműfaj akkor születik meg, amikor állandósul a benne szerveződő tartalmak iránti igény, valamint amikor kialakul a szövegműfaj előadásának kontextusa. Az említett korszak kiválasztását íráshasználat-történeti érvek indokolják. A 19. században az írás még kellő tekintéllyel rendelkezik, s már kellő mértékben elérhető ahhoz, hogy mind a hivatalos eszményeket, mind a privát érdekeket képviselni és reprezentálni tudja. A kiválasztott szövegtípus, a gyászjelentő mediál a temetést celebráló vallásos, egyházi, intézményi és a világi, perszonális, családi, szociális szféra között, a személytelen teológiai és világi eszmék és eszmények és a temetés pragmatikus forгатókönyve, az általános emberi és az individuális sors, a társadalom, a közösség és az individuum között.

Alulírott írásantropológiai megközelítésben vizsgálta az írásnak a temetési szertartásban való megjelenését, állandóságát, funkcióit. Emlékezőtechnikai alakzatként elemezte azokat a szövegműfajokat és -formulákat, amelyek a temetést a holttest eltakarításaként, gyász munkaként értelmező szemlélettel szemben a halott emlékezetbe való beépítéseként határozta meg, s az ezt követő emlékezőgyakorlatokat tekintette át. A további kutatások által árnyalando következtetésként fogalmazta meg azt, hogy a halál közeledte és beállta, a halott temetésre való felkészülése és előkészítése, eltemetése, ezt követően a halott nyugalmanak biztosítása, emlékezetének őrzése olyan helyzet, amely sajátos és intenzív kommunikációt érvényesít. Ez a kommunikációs helyzet aktivizálja az élők és az elhunytak, a haldokló, a családja és a rokonság, a szomszédság, az ismeretségi kör, a haldokló, a családja és a specialisták (jósok, halottbúcsúztató-írók), a haldokló, a környezete és az intézmények (egyház, orvos, halottkém, anyakönyvi hivatal, jogtanácsos, temetkezési intézet, helyi, regionális és központi média) beszédkapcsolatát. A beszédkapcsolatok bonyolult szövevénye olyan kommunikációs funkciókat lát el, mint a haldoklónak a halálra való felkészítése, a haldokló állapotának, állapota okának tisztázása, a haldoklótól való búcsúzás, a haldoklónak az élőkől való eloldása, a temetés előkészítése, a haldokló hagyatéka felőli rendelkezés, a haldokló állapotáról, a halál körülményeiről való értesítés, a haldokló szociális hálójának áttekintése, a részvét kifejezése. (Keszeg 2002e, 2002f, 2008c, 2010, 2011c.) A 19–20. században a beszédfunkciók a temetés kontextusában a következő rituális szövegműfajokban

CSERNUSÁK / ANNA / 1872 – 1948[†] / FIUK FERENC / 1910 – 1944[†] / eltűnt a keleti fronton. Szintén az alvinci temetőben olvasható felirat: ITT NYUGSZANAK / SZ. Székely László / szül. 1869 [†]19 / és neje / Ráduly Vilma / szül. 1875 [†]1953 / E hideg kő hirdesse / fájdal munkát az / ismeretlenben / nyugvo fiunk / Sz. SZÉKELY ELEK / volt Jogh. Hadaprod örm. / Aki 22dik évében 1916 aug. 9én / a St Micheli ütközetben elesett. / Nyugodjanak békében. Az úrtordai temetőből: Emlék / Milotai Lajosnak / aki ismeretlen / helyen pihen / sz. 1896–1944.

valósultak meg: végrendelet, siratás, gyászír, gyászjelentő, virrasztóének, temetési prédikáció, halottbúcsúztató vers, részvétnyilvánítás, sírfelirat, megemlékezés.¹³⁸

Jelen tanulmány a korábbi kutatások elvi-elméleti-módszertani kontextusába ágyazódik. A *Test, lélek és természetfeletti kommunikáció* konferencia témakörébe illeszkedve arra kérdez rá, hogy a halál tényét rituális módon megörökítő, hírül adó szövegtípus hogyan nevezi és jeleníti meg a halált, a halált milyen mértékben tartja a test, milyen mértékben a lélek szintjén beálló változásnak. A gyászjelentő szerint a temetés milyen mértékben szolgál a test elhantolására, a lélek engesztelésére, további sorsának befolyásolására, illetve milyen mértékben a halott emlékezetének megörökítésére. A kérdésfelvetés a test és a lélek viszonyával, az individuális sorssal és a halállal kapcsolatos eszme- és mentalitástörténeti kontextust tárja fel. A temetést hosszú időtartamban szemlélve vele kapcsolatosan a következő újkori szemléleti változásokat határoljuk el. 1. A társadalomra vonatkozó tudás felhalmozódását, árnyalódását, archiválását és demokratizálását a 18. század során állami és egyházi intézményi kezdeményezések készítették elő és honosították meg, amelyek a 19. században a társadalomtudományok (statisztika, szociológia, etnológia, antropológia) kialakulásához, professzionalizálódásához vezettek el. 2. A biográfia az ókortól kezdve alkalmazott szövegműfaj és -típus, amely a figyelmet a nembeli, kollektív sors mellett az individuális sorsra irányította, az egyénről szóló tudást (származás, életpálya, életminőség, szociális háló) genealógiai és biografikus regiszterben szerkesztette meg. A 18. században elterjedt autobiográfia a narratív identitás státusképző szerepét, s ennek kommunikálása által a társadalmi szolidaritás új formáját erősítette meg (Voisine 1963). A 16. századtól nyomon követhető sírfelirat irodalom az egyén iránti érdeklődés, az egyénre vonatkozó biografikus tudás terebélyesedését jelzi. 3. A kumulatív, a történelmi és az életidőről szerzett tapasztalatokat figyelembe vevő szemlélet előretörése a forró társadalom kialakulásához vezetett el,¹³⁹ a múlt felértékelődése és archiválása, az emlékezésstratégiák, -technikák és habitusok elterjedését eredményezte.¹⁴⁰ 4. Az alfabetizáció és az olvasás forradalma a 17–20. század során lépcsőzetesen, az egyház, az iskola és média teremtette keretek között zajlott. Végso következménye az írásnak a mindennapi életbe való beépülése. A jelenséget az írás inflálódásának is szokás nevezni, valójában azonban az írásnak a tömegkultúrába, a sokak életébe, a mindennapi életvilágba való integrálódását hozta magával.¹⁴¹ Az íráshasználatra való tömeges áttérést követően megnőtt az egyén életpályáját végigkövető, az egyén státusát igazoló hivatalos, és az identitását megjelenítő privát szövegek száma. Ezek közé tartoznak az egyén haldoklását előkészítő és követő, halálát és emlékét megörökítő szövegek.

138 Az aranyosszéki szövegműfajok, beszédfunkciójuk és motívumaik bemutatása Keszeg 2000, valamint Keszeg 2004b II.: 186–231, 265–368.

139 Az időn kívül élő, stacionáló, az elmúlt időt folyamatosan elimináló és az időről szerzett tapasztalatokat számon tartó és értékesítő kumulatív társadalmat Claude Lévi-Strauss különítette el (Lévi-Strauss 1987/1952).

140 A fenti folyamatok összefoglalása: Keszeg 2011a: 176–177.

141 Az írás mindennapi életbe való beépülése: Fabre dir. 1997, Keszeg 2008a: 13–102.

A halál bekövetkeztének, tényének megnevezését több beszédhabitus és -gyakorlat határozta meg. 1. A család, a hozzátartozók az elhunyt betegeskedése idején huzamosan, a halál váratlan beállta óta pedig intenzíven beszélnek a haldoklóval, az orvossal, a lelkésszel, a szomszédokkal és az ismerősökkel a halálról, a halálesetről. 2. Minden lokális közösség rendelkezik a halálról való beszélés ritualizált és rituális helyzeteivel (virrasztó, temetés, templomi-egyházi szertartás) és az ezek keretében használt nyelvi sztereotípiákkal. 3. A halálról való beszélés nyelvi sztereotípiáit bocsájtják rendelkezésre a lokális társadalom életterében felgyűlt gyászjelentők, sírfeliratok, a médiában megjelent nekrológok. A halálról való beszélés folyamatosan aktuális igényekhez, beszédstílushoz igazodik hozzá, ugyanakkor a múltból tárolt feliratok, nyomtatványok révén a nyelvi hagyomány is elérhető és követhető.

A gyászjelentő

A gyászjelentő terjedelmesebb, kézzel írott előzménye a 17. századtól ismeretes. A 18. század második felében alakult ki. Terjedelme csökkent, nyelvezete formalizálódott, sztereotipizálódott. Végső szöveg- és grafikai formáját a 19. század során nyerte el. Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának Levéltára nyilvántartásában a legkorábbi gyászjelentő 1822-ből maradt meg.¹⁴² Az Aranyosszéken előkerült legkorábbi gyászjelentő 1835-ből, családi gyűjteményben 1869-ből származik (Keszeg 1999: 97, 2004b II.: 265). A vargyasi Daniel család gyűjteményében szereplő legkorábbi gyászjelentő 1858-ból származik.¹⁴³ A Csernátoni Falumúzeum tulajdonában meglévő legkorábbi gyászjelentő 1842-ből származik Kolozsvárról, majd 1887-től a környéken is feltűnik (Deák 2009: 168). A Vajdaságban azonosított legkorábbi gyászjelentőt 1872-ben nyomtatták (Tripolszky 1985: 393). A kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár kéziratárának gyászjelentő gyűjteményében az első nekrológ 1873-ból származik.¹⁴⁴ A Vas Megyei Levéltár gyűjteményének legkorábbi darabját 1805-ben nyomtatták.¹⁴⁵ Német gyászjelentő készült 1780-ban.¹⁴⁶ Az amerikai adventista egyház archívuma 1850-től őriz gyászjelentőket.¹⁴⁷

A magaskultúrában a nekrológok közlése és összegyűjtése az életrajzírással kapcsolódott össze. Párizsban 1820-ban indult az *Annuaire nécrologique*, 1842-ben pedig az *Archives Biographiques et Nécrologiques* című folyóirat, amely a jeles sze-

142 Dr. Sipos Gábor igazgató szóbeli közlése.

143 A vargyasi Daniel család gyászjelentő gyűjteményében 590 gyászjelentő szerepel, az 1858–1910 közötti időszakból. 1822-ből származik a Toldalagi Mihály halálhírét közlő kétlapos, fekete keretes gyászjelentő levél, amelyben az elhunyt özvegye a temetés után egy héttel adta hírül a szomorú eseményt. A Daniel család gyászjelentő gyűjteményét Olasztelken Bardócz József rendezte három kötetbe, 1910-ben. (Luka 2010: 7–8.)

144 Kolumbán Judit kutató szóbeli közlése.

145 Forrás: http://www.vaml.hu/upload/2010_03/02/126751090718574934/gyaszjelentések.pdf (utolsó letöltés: 2013.08.17.). Az adatot Bartos Róbert levéltárosnak köszönöm.

146 Forrás: <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hoen1780.JPG?uselang=fr> (utolsó letöltés: 2013.09.24.).

147 Forrás: <http://archivesadventistes.typepad.fr/blog/necrologies.html> (utolsó letöltés: 2013.09.28.).

mélyiségek nekrológját közölte. A 19. századi napilapok Európában, Amerikában szintén megnyitották oldalait a családi hirdetések számára (*Le Figaro*, *The Economist*). A magyar, és ezen belül az erdélyi központi és vidéki lapok rendszeresen közzétették a gyász híreket. Előbb a nyomtatott gyászjelentő szövegét közölték változtatás nélkül vagy kivonatos formában, majd kialakult a gyászjelentő sajtó számára adaptált változata.¹⁴⁸

Angolul *obituary* és *necrology*, franciául *nécrologie*, bolgár nyelven Некролог, németül *Totenzettel*, *Todesanzeige* és *Nekrolog*, svédül *Dödsannons*. Az erdélyi magyar nyelvben 1768-ban *gyászlevél* (SzT 1984: 737), 1842-ben *szomorújelentés* néven fordul elő (SzT 2005: 614).

A gyászjelentő leírásához az 1999-ben elvégzett alapkutatás következtetéseit vesszük igénybe. Akkor a kutatásba 179 gyászlapot vontunk be Tordáról és Aranyosszékről, az 1869–1944 közötti időszakból. A gyászlap a halál bekövetkeztének napján vagy az azt követő napon készült, 50–100 példányban. Szétosztására a temetést megelőzően, a virrasztóban, a temetési szertartás idején került sor, esetleg postai küldeményként jutott el a címzethez. Mind a család, mind a címzettek a családi irattárban őrizték meg. Az 1930–1940-es évekig a gyászjelentő a lokális társadalom elitjének kiváltsága volt. Gyászjelentőt nyomtattak az arisztokrata család tagjainak, a földbirtokosoknak, a vármegyei, városi és falusi, egyházi élet előjáróinak, a tanítóknak, a 19. század végétől az iparosoknak, a két háború hősi halottjainak. A 20. század közepétől, a népi hatalom éveitől a gyászjelentő bárkit megilletett, s ezzel egyidőben a végletekig leegyszerűsödött, többnyire mindössze a temetés szervezésére irányult. A szövegműfaj sematizálódását, elszemélytelenedését nyomdai megoldás siettetette. Az előnyomtatott gyászjelentő mindössze a legszükségesebb információk kézzel való kitöltését tette lehetővé, a halálra és a halottra vonatkozó tudás a szóbeliségben rendelődött hozzá. Ezért a készíttetése fakultatívvá vált. A gyászjelentő szövege a következő tartalmi motívumokból szerveződik. 1. Az elhunytól való tudósítás: a. neve, b. származása, c. életkora, d. foglalkozása, e. családi státusa, f. társadalmi státusa, közéleti szerepei, kitüntetései, g. vallása, h. érdemei. 2. A halál körülményeiről való tudósítás: a. ideje, b. helye, c. oka, d. körülményei. 3. A temetés körülményeiről való tudósítás: a. a virrasztás ideje és helye, b. a temetés ideje és helye, c. a gyászmise ideje és helye, e. A vallásos temetési szertartás felekezeti típusa. 4. Az elhunyt szociális hálóját: a. élettársa, b. leszármazottai, c. oldalági rokonai, d. más gyászolói. 5. a. Az elhunyt nyugalomára irányuló kívánság, b. a gyászolók emlékezésével kapcsolatos fogadkozása. 6. Impresszum (a nyomda, a temetkezési társulat adatai). 7. A második világháború kezdetéig a gyászjelentő szerkezeti részét képezte

148 A kolozsvári *Erdélyi Híradó* 1848-ban jelent meg. *Necrolog*, *Gyász hír*, *Halálozás* címmel a szerkesztőség adta tudtul neves polgárok elhunytát. A *Kolozsvári Közlöny* című lapban 1858–1860 között *Necrolog*, *Gyász hír*, *Gyászjelentés*, *Szomorújelentés* rovatcím alatt alakult ki a gyászjelentő mint sajtóműfaj. A korábbi tudósítások után a lap 1858-ban egy nyomtatott gyászjelentő alapján szerkesztett halálhírt közölt, 1860-ban pedig első alkalommal egy nyomtatott gyászjelentő szövegét reprodukálta (Keszeg 2008a: 202–204). Egy Maros megyei lap gyászjelentőinek tartalmi, nyelvi és szerkezeti sajátosságainak elemzése: Munzlinger 2012.

egy lírai betét, amely a halott teljesítményeit, a halállal vívott küzdelmét heroizálta. Ez a tartalmi rács a gyászra, a vallásos hitre vagy az örökéletre utaló emblémával egészül ki (szomorúfűz, kehely, angyal).

A gyászjelentő egyidőben társadalmi kommunikáció (információkat közvetít kortársaknak és az utókoroknak) és szakrális kommunikáció (az elhunyt lelkének nyugalomát kívánja befolyásolni). Egyidőben több funkciót tölt be (referenciális/tájékoztató, konatív/megszólító, pragmatikus, vallásos, mágikus, expresszív vagy érzelmet kanalizáló funkció). A mindennapi kommunikációval szemben a gyászjelentő magán viseli a ritualizált beszéd, az oralitással szemben az írott szöveg sajátosságait. A szöveg zárt, komplett entitás, erős szövegkohézió jellemzi, olyan információkat tartalmaz, amelyek megfogalmazásának idején (a hozzátartozók számára) evidensek és közismertek. Tekintetbe véve, hogy a gyászjelentő az emléklátás, a kulturális emlékezet szövegműfaja, ezek az evidenciák az utókor számára rögzített információk.

A gyászjelentő halálképében a mentalitások különböző rétegei, nyelvi anyagában pedig különböző nyelvváltozatok hatásai fedezhetők fel.

Philippe Ariès a halállal szembeni attitűdök, majd Charles-Olivier Carbonell a haláltípusok alapján követte végig a halál értelmezésének történetét. Philippe Ariès tette meg a különbséget a megszéldített, és az ezt felváltó rossz halál között (Ariès 1977). Carbonell a *malmort* szóval megnevezett rossz halál formáit azonosította (nyugtalan, hirtelen, magányos, bűnös halál) (Carbonell 2005).¹⁴⁹ Mindkét szerző a halálkép és a halálhoz való viszonyulás megváltozását állapította meg. Az európai, ezen belül a magyar paraszti társadalom a halált az élet természetes tartozékának, az idős korban bekövetkező, a közösség és az egyház felügyeletével szertartásosan lefolyó meghalást *szép halálnak* tekintette.¹⁵⁰ A modern korban a hirtelen, a korai, az erőszakos, a lélek felkészülése nélküli, magányosan megélt halál került előtérbe. A modern és a posztmodern létezésfilozófia és -vezetés a halát az élet elleni agresszióként fogta fel. Az orvosi beavatkozással kísérletet tett a halál kiküszöbölésére, bekövetkeztének elodázására (pl. újjáélesztés, szervátültetés), a meghalást az abszurdítás, a fatalizmus területére helyezte át, tragikus voltát a nyilvánosságból való kizárással, esetleg alternatív értelmezésekkel (reinkarnáció) kísérte meg feloldani.

A hagyományos halálkép két, egymással érintkező eszmerendszerbe illeszkedett. A keresztény vallás az embert a halandó porhüvely, a bűnben fogant és bűnökre hajlamos test és az ezzel csupán átmenetileg összekapcsolódó, halhatatlan lélek együtteseként fogta fel. A vallásos élet, s ennek kiemelt mozzanata, a temetési szertartás a lélek élet utáni sorsát hivatott biztosítani. A vallásos normák megsértése következtében nyugtalanságra ítélt lélek képzetét a paraszti mitológia tárolta, a visszajáró, kísértő és bosszúálló lélek képzetében.

149 A *malmort* kortárs értelmezései: Keszeg 2005a, Mandianes 2005, Raveneau 2005, Rizoupoulou-Egoumenidou 2005.

150 Kunt Ernő *A halálnemek hagyományos megítélése* cím alatt foglalta össze a szép és az erőszakos halál képzetét (Kunt 1987: 84–90).

A meghalásról és a halottról való beszélés másik perspektíváját a materiális gyógyításszemlélet terjesztette el. A Mária Terézia által 1770-ben kiadott *Generale normativum in re sanitas* és ennek kiegészítése, a *Supplementum Normativi Sanitatis* (1773) meghatározta az orvos teendőit, az orvosi beavatkozás bürokratikus lépéseit, az orvosi beavatkozás írásban való regisztrálását (Oláh A. 1986: 91–96). A materiális orvoslás a halál okát racionalizálta, a haldoklás folyamatát és a halál okát a szaknyelv segítségével nevezte meg. Az újjáélesztés kísérlete, a tetsz- (klinikai halál) és erőszakos halál gyanújának kizárása, a halál okának megállapítása a halottkém feladata volt. Szerepkörét Magyarországon az 1826-ban megjelent *Utasítás a Magyar Országai Szabad Királyi Városokba elrendelt Halottkémekek számokra* határozta körül. Ezt követően az 1876. évi XIV. törvénycikk, az 1876. VI. 4./ 31.025. számú belügyminiszteri rendelet szabályozta ténykedését (Tóth–Huszár–Kormos 2011: 122). A halottkém a körzeti orvostól szerzett ismeretek alapján látta el feladatát. Tetszhalál gyanúja esetén az orvost, erőszakos halál gyanúja esetén a rendőrt hívta segítségül. A halál beálltáról „bizonyosság levelet” állított ki. Egy 1972-es törvény nyomán Magyarországon a haláleset megállapítása a (mentő)orvos kompetencia körébe illeszkedett (Lakner J. 1991, Tóth–Huszár–Kormos 2011: 122–124). Ezt a materiális szemléletet követte a világi és az egyházi anyakönyvezés, a halál okának kötelező feljegyzésével. A tanatopraxis a holttest közszemlére tételét készíti elő. A haláltusa, a baleset által megrongált testet a testbe való beavatkozással (az alvadt vér, belső szervek eltávolítása, tisztító és színező folyadékok bevitele), felületi kezeléssel (lemosás, smink, púder) a család elvárása szerint preparálja.¹⁵¹

A halálról való beszélés számára új nyilvánosságot és beszédmódot teremtett meg a média mindennapi életbe való beépülése. A média történeti korszakai a mediális technológiák korszakaival esnek egybe (a nyomtatott média, a hangzó és vizuális média, a Web 2.0). A média technikai sokszínűsége ellenére a sajtó alapvetően két nézőpontot honosított meg a halálról való beszélésben. A nyomtatott média „befogadta”, az újságfelületen a közéleti diskurzus keretébe illesztette a családi privát nézőpontot, majd az online média (s ezen belül a Web 2.0) lehetővé tette a családi nézőpont önálló keretben történő megjelenítését. Az újságírói nézőpont a halálesetre az erőszakos halál (közúti beleset, erőszak, öngyilkosság) és az aktualitás perspektívájából reflektált, az individuumból és a családról a figyelmet a jogszerűség (orvosi malpraxis, gyilkosság és öngyilkosság) és a szenzáció (látványosság) irányába terelte.¹⁵²

Jelen elemzésben 191 gyászjelentőt vettünk alapul, a következő időbeli megoszlás szerint: 57 gyászjelentő az 1874–1913 közötti időszakból származik, 85 az 1914–1944 közötti, 31 az 1945–1989 közötti, 18 pedig az 1990–2013 közötti időszakból. A gyászjelentőket Tordán, Kolozsvárt, Nagyenyeden, Désen, Csíkszeredában, valamint Torda környéki településeken (Kövend, Tordatúr) rendelték, s mindeniket Tor-

151 Franciaországban 1963-ban léptették érvénybe, a szakképzés ekkor kezdődött (Lemonnier 2005).

152 A médiának a halálos balesetek iránti érdeklődéséről: Kondylidou 2005. A médiának a társadalmi diskurzusban, az események megjelenítésében érvényesített sajátos nézőpontjáról és stratégiáról: Champagne 1993.

dára címezték. A korpusz legelső gyászjelentőjét 1874-ben nyomtatták, Kolozsvárt Papp Miklós nyomdájában. 1891-ben Tordán két nyomda is nyomtatott gyászlapot. Kaspar Forster 34 éves cellulózgyári mérnöknek „Kovács János dísztemetés rendező intézete” biztosítja a gyászjelentőt, s azt Pollák K. tordai nyomdájában állítják elő. A 11 éves Finta Annának „Németh J. első díszes temetkezési intézete” készített gyászjelentőt, ezt pedig Harmath József nyomdája kivitelezte. Tordán az első nyomdaipari vállalat 1867-ben alakult, tulajdonosa Harmath József volt, aki 1891-től az *Aranyosvidék* című lapot is megjelentette. 1877-ben Volz Bálint (a *Haladás* kiadója), 1883-ban két vállalkozó, Lutsch Bálint valamint Pollák Mór, 1893-ban Veress és Soós, 1899-ben Füßy és Sztupjár (1896-tól az *Aranyosvidék* kiadója), 1900-ban Berla, Gálffy és Lámpé, 1904-ben Undy Domokos és Társa, 1905-ben Füßy József (az *Aranyosvidék* időrendben második kiadója), 1906-ban Fodor Domokos, 1909-ben Csákay Péter (a *Tordai Újság* kiadója), 1923-ban Mureşan Simion (*Arieşul S.A.*), 1932-ben Aichinger Gusztáv, Finta Gyula és Tatár János (*Minerva*) (az *Aranyosvidék* kiadója), 1935-ben a *Tanítók Potaissa Részvénytársasága*, 1941-ben a *Cooperativa Turda* nyitott nyomdai vállalkozást (Huber 1997: 385). A trianoni döntést követően Tordán román nyomdák alakultak. 1923-ban az *Arieşul S.A.*, 1935-ben a *Tipografia Potaissa* kezdte meg működését. A Füßy család nyomdája 1944-ben *Cultura* néven indult újra.¹⁵³

A temetkezési vállalkozó a 19. század utolsó éveiben jelenik meg városokon. A temetés levezetésében a ravatal felállítása, a koporsó beszerzése, a gyászjelentő nyomtatása, a koporsó szállítása, a sírásás tartozik szerepkörébe. Tordán „Némethy József első díszes temetkezési intézete” 1891-ben gondoskodik gyászjelentőről, de ugyanakkor működik már „Kovács János dísztemetés rendező intézete” is, Kolozsváron a „Czetz Péter első dísztemetkezési intézete”, a Désen pedig a „Jagamas János Szolnok-Doboka megye első temetk. intézete” végzi el ezt a munkát. 1892-ben Marosvásárhelyen a „Gyulai-testvérek díszes temetkezési intézete” gondoskodik gyászjelentőről.¹⁵⁴

A nyomdák a városnak és környékének civil igényeit elégítettek ki, eljegyzési és lakodalmi meghívót és értesítő kártyát, halottbúcsúztatót, gyászszalagot, táncrendet, levélfejet, húsvéti és karácsonyi köszöntőlapokat, képeslapokat, 1905-től névjegyeket, valamint egyleti rendezvényekre meghívót, oklevelet, emléklapot, táncrendet nyomtattak.¹⁵⁵

153 A tordai nyomdatörténeti adatokat Krizsó Kálmán gyűjtötte (Krizsó 2001).

154 A marosvásárhelyi adat: Luka 2010: 26. Baróton 2007-ben alakult az első temetkezési vállalat (Egyed 2010: 17).

155 A tordai nyomdák szolgáltatásairól, az ipari termékek és a szolgáltatások promoválásáról: Keszeg 2011a: 209–211.

Test, lélek, emlékezet a gyászjelentőkben

1. A meghalás nyelvi reprezentációja. 191 személy elhunytának rituális, a temetés szertartása keretében, a nyilvánossághoz intézett megnevezése áll rendelkezésünkre. Az alkalmazott fogalmak és nyelvi jelek két nagy szemantikai mezőben helyezkednek. 140 esetben a lexémák a halált a test változásaként nevezik meg. A halálra utaló lexémák és formulák a következő jelentésmezőkbe sorolhatók: az elhunyt megszabadul a küzdelemtől és a szenvedéstől, megpihen, megnyugszik; a halál véget vet a boldog földi életének; teste megáll, megpihen.¹⁵⁶

A *megszűnt élni ~ megszűnt szenvedni* szókapcsolat 20 alkalommal a küzdelmes élet, a huzamos haldoklás befejeződését nevezi meg. Megszűnt élni dr. Osztián Gyula, a 30 éves körorvos 1895-ben, Ercsei Bandi, a 20 éves kőműveslegény 1937-ben, az ötéves Lajos 1913-ban, Géza, a tizenegy éves gyerek 1904-ben. Az adatok fele nő elhunytát nevezi meg ezzel a szókapcsolattal. Tekintve, hogy az adatbázisban a férfi halottak adatai túlsúlyban vannak, a lexéma női halottakkal kapcsolatban gyakrabban fordul elő.

A *meghalt ~ elhalt* lexéma 21 gyászjelentőben fordul elő, egyik nyelvi környezete az *úrbán elhalt*. Használata sem felekezeti (római katolikus, görög katolikus, református, unitárius), sem szociális státushoz (városi és egyháztanácsos, ügyvéd, törvényszéki bíró, árvaszéki elnök, tanítónő, főorvos, gyógyszerész, őrnagy, vezérigazgató, banktisztviselő, mészáros, kereskedő) nem kapcsolódik. A lexéma használata az 1893–1923 közötti időszakra jellemző (19 eset), utána szórványosan fordul elő (1958, 1994). A fogalom egy esetben tűnik fel a *bekövetkezett a halál* alakban (1899).

A halál megnevezésére leggyakrabban használt lexéma az *elhunyt*: 87 gyászjelentőben fordul elő, ritkán az *úrbán elhunyt* formában. Választékosnak minősülő, kedvelt nyelvi formula az 1891–1944 közötti időszakban (55 eset), a társadalmi elit (bároi, grófi családok, főszolgabíró, főorvos, polgármester, egyházi főgondnok, országgyűlési képviselő, bankigazgató, őrnagy, kapitány) és a római katolikus vallás keretében. Az unitárius és a református nyelvhasználatban az 1930-as években terjed el. 1990 után újra népszerűvé vált, 20 esetben fordul elő.

A 19–20. század fordulóján népszerű lexéma volt a *szenderül* (17 esetben). A szó több formulába illeszkedve fordul elő (*az Úrbán elszenderült, jobblétre szenderült, öröklétre szenderült, örök álomra szenderült, szebb világba szenderült*). Elsősorban a protestáns felekezetű családok választották (12 református, 2 unitárius, 3 római katolikus), elsősorban női halottak, továbbá hivatalnokok és pedagógusok halála megnevezésére. 1940 után már népszerűtlenné válik.

¹⁵⁶ Más megközelítést alkalmaz az 1945 utáni francia sajtóban közzétett nekrológokat elemző szerző: a gyászjelentőben előforduló igék ideje alapján három reprezentációs modellt következtet ki. A domináns modell a halottról való beszélésben különböző igeidőket használ fel, nem csupán az élet lezártságára utaló múlt időt (Do-Hurinville 2010).

A test megnyugvására használatos további szinonimák a következők: *elpihent ~ megpihent (örökre megpihent) (4), kimúlt (3), kiszenvedett ~ a szenvedés kioltá életét (3), szíve megszűnt dobogni (3), befejezte életét (2).*

A halál megnevezése másodszer a test állapotában bekövetkezett változást mellőzve, a lélek státusában beállt változással történik meg, 37 esetben. Egyetlen esetben fordul elő 1934-ben a *lelkét kilehelte* formula, református férfi gyászjelentőjében. A többi formula a lélek más körülmények közötti továbbélését sugallja. Gyakori az a képzet, amely szerint a méltatlan földi környezetből a lélek *elköltözött (~ eltávozott)*, 14 esetben. A nyelvi formulák szintjén a motívum a következőképpen jelenik meg: *az örök hazába költözött, az örökkévalóságba költözött, mennyei atyjához költözött, jobb hazába költözött, az angyalok közé távozott, elköltözött oda, ahol nem fáj semmi.* A motívum 1906–1943 között fordul elő, zömében református férfi halottak gyászjelentőjén (11 református – 3 római katolikus; 11 férfi – 3 nő). Az angyalok közé távozott 1904-ben a tízhónapos, római katolikus Tiborka. Angyalosi Ferenczi Ferenczné szül. liszkai Fekete Berta 1909-ben hosszú és kínos szenvedés után, 50 évesen *elköltözött oda, ahol nem fáj semmi.* A *mennyei atyjához költözött* a református dálnoki Péter Antal iskolaigazgató, a Tordai Dalkör elnöke, 68 éves korában, 1936-ban; id. Gegesy Sámuel birtokos, ref. presbíter, 93 éves, református férfi. A harmadik formula szerint a halott (*drága*) *lelkét visszaadta teremtőjének.* A szövegtörzsetben a formula 21 alkalommal található meg. 1935-ben tűnik fel, az 1930–1940-es években gyakori, majd 2000 után újra visszatér, népszerű formulává válik. Kizárólagosan unitárius és református személyek halálát nevezi meg, közöttük többen lelkészek, lelkészi család tagjai, egyházi elöljárók. További egy esetben (1937) a római katolikus halottat *magához szólította a teremtőnk.*

2. A temetési szertartás: test és/vagy a lélek nyugalmanak biztosítása.

A temetési szokáskör legfontosabb rítusa a gyászszertartás, a testre és a lélekre irányul.

A gyászjelentő szerint a holttest a halott kihűlt pora (15 esetben), kihűlt porhüvely, hamvadó por, kiszenvedett por, hűlt tetem (77 esetben), megboldogult tetem, a halott földi része, hamvadó része, földi maradványa, hamva, földi része. A szertartás célja 135 gyászjelentő megfogalmazása szerint a holttest (*örök nyugalomra helyezése*). 1893-ban Abrudbányai Rédigér Béláné szül. Gelenczei Finta Kata 46 éves asszony holttestét *végnyugalomra helyezték.* Retegi Visky Sándor halálakor, 1934-ben *drága halottunk hűlt tetemeit folyó hó 17-én d.u. ½ 4 órakor fogjuk a ref. egyház szerinti istentisztelet után a George Baritiu (Rákos-u.) 109. sz. alatti gyászaházától az újtor dai ref. temetőbe örök nyugalomra helyezni.* 1896-ban a temetési szertartás keretében Gönczi Endre 34 éves főszolgabíró teste az *enyészetnek fog átadatni.*

33 gyászjelentő értesít a lélekért tartott engesztelő szentmise időpontjáról: *lelkéért/halhatatlan lelkéért/lelke üdvéért/üdvösségéért engesztelő szentmiseáldozat fog az egek Urának bemutatni* (1895). A 191 gyászjelentő közül 46-ról állapítható meg, hogy római katolikus vallású elhunyt halálhírét adja tudtul. Azaz,

az engesztelő gyászmise időpontjának feltüntetése nem kötelező tartalmi eleme a gyászjelentőnek.

Az említett 33 gyászjelentő közül mindössze 5 gyászjelentő nevezi meg csupán az engesztelő mise időpontját. A test nyugalomra helyezésének motívuma önmagában 107 esetben fordul elő. 28 gyászjelentő együtt szerepelteti a test és a lélek nyugalomba helyezésének motívumát. Oszián Gézáné szül. Apáti Abt Vilma tanítónő 1935-ben hunyt el. *Húlt tetemei folyó évi szeptember hó 2-án hétfőn d.u. 4 óraker fognak a róm. kath. egyház szertartása szerint Nicolae Iorga 22 sz. gyászházától az óturdai temetőbe örök nyugalomra helyeztetni. A szentmise áldozat f. hó. szept. 3-án kedden reggel fél 8 óraker fog az Egek urának bemutatatni.*

22 gyászjelentő mindössze a *temetése lesz* vagy a *holttest a temetőbe fog kikísértetni*, *testét fogják eltemetni* formulával nevezi meg a szertartást. A szertartás részletezéséről lemondó *temetése lesz* formula 1958-ban bukkant fel, többször előfordult az 1970-es években, s 1990 után újra népszerűsége tett szert. Az 1909-ben elhunyt Ferenczi Ferenczné *húlt tetemei augusztus hó 2-án 4 óraker fognak Rákos-utca 10. számú házától a református egyház szertartása után az újtordai református egyház temetőjébe kísértetni*. Nagy József 48 éves gazdamérnök korán *elfáradt testét f. hó. 22-én d. u. 5 óraker fogjuk a Turda veche-i temetőbe a ref. egyház szertartása szerint eltemetni.*

3. Záradék. A gyászjelentő utolsó szerkezeti egysége a záradék, a halott nyugalomra vonatkozó kívánság, a halott emlékének ápolásával kapcsolatos fogadalom, ígéret vagy a halotthoz való ragaszkodást kifejező vallomás. Modalitás tekintetében a legtöbb záradék felszólító, a többi pedig kijelentő mondat. Gyakori az állítmányt nélkülöző hiányos mondat. Szerkezete szerint a záradék állhat egy vagy két egyszerű, bővített mondatból. A két egyszerű mondat gyakran összetett mondatba van szerkesztve.

A záradékokban előforduló tartalmi motívumok három szemantikai mezőbe vonhatók össze.

A *Béke ~ áldás porain*, valamint a *Nyugodjék ~ pihenjen ~álmodjék csendesen* motívumok a test nyugalomra vonatkozó kívánságokat tartalmazzák, az első 1874-ben, a második 1891-ben tűnik fel, napjainkig minkettő változatlanul használatban van. Mindkét motívum változatos szövegvariánsban jelenik meg. Az első motívum 9 alkalommal fordul elő a következő alakokban: *Béke poraira!* (4 előfordulás), *Béke legyen porain!*, *Áldás és béke poraira!*, *Áldás és béke hamvaira!*, *Legyen béke porai felett!*, *Béke lengjen porai felett!* A *Nyugodjék ~ pihenjen ~álmodjék csendesen* motívum 41 alkalommal szerepel, szövegváltozatai a következők: *Nyugodjék csendesen!* (15 előfordulás), *Nyugodjál csendesen!*, *Nyugodjék csendesen, álmodjék édesen!*, *Nyugalma legyen csendes!* (5 előfordulás), *Békében nyugodjanak porai!*, *Nyugodjék békében!* (2 előfordulás), *Nyugodjék békességben!* (6 előfordulás), *Nyugodjanak porai csendesen!* *Pihenjen csendesen!* (3 előfordulás), *Nyugodjék békével!* *Legyen áldott pihenése!*, *Síri álma legyen csendes!* *Nyugodjék békében!*, *Hamvaidban is áldott légy!*, *Nyugalma legyen csendes, és áldott a föld, hol teste*

pihen, Síri álmod legyen csendes!, Legyen csendes síri nyugalma! A gondviselés örökdjék fölötté!

A záradékok másik motívumkörébe tartoznak azok a formulák, amelyek a lelek halál utáni nyugalját és boldogságát nevezik meg: *Hit angyalai virrasszanak porai felett!, Béke angyala virrasszon porai felett!, Áldott jóságú szeretete legyen örök életének világító szövétneke!, Boldogok a halottak akik az Úrban halnak meg!*

A harmadik szemantikai mezőbe tartoznak az *Emléke áldott ~ örök, Emlékét őrizzük, Emléke élni fog* motívum szövegváltozatai. 1896–2013 között folyamatosan jelen van a gyászjelentőkön, 22 alkalommal. Szövegváltozatai: *Emléke legyen áldott!* (4 előfordulás), *Áldott legyen emlékezete!* (2 előfordulás), *Áldás emlékére!, Emléke legyen áldott!, Áldott legyen szép emléke, Legyen áldott, áldott az ő drága emlékezete miközöttünk mindörökké, Emléke legyen áldott, sírja fölött virrasszon az emlékezés!, Áldott volt élete, áldott az emléke!, Áldott emléke örökké élni fog, Áldott marad emlékezete!, Emlékét hálás kegyelettel őrizzük meg, Emlékét szeretettel őrzi, Emlékét szeretettel őrizzük!, Emlékét szívünkben örökké őrizzük, Emléke örökké szívünkben marad!, Drága emléke szívünkben él!, Emléke örökké áldott lesz lelkünkben, Soha el nem felejtünk és mindig keresünk.*

Szerkezet és tartalom szerint összetettebbek azok az additív nyelvi technikát alkalmazó szövegformulák, amelyekben két motívum kapcsolódik össze. A test nyugalma és a halott emlékének maradandó voltára utalnak egyszerre a következő formulák, szám szerint 85 esetben: *Béke lengjen porai felett! Emléke örökké élni fog, Pihenjen csendesen! Emléke legyen áldott!, Pihenése legyen csendes! Emlékezete mindig áldott!, Pihenése legyen csendes! Drága emlékezete mindörökre áldott!, Pihenése legyen csendes! Emléke áldott!* (5 előfordulás), *Emléke legyen örökre áldott, nyugalma csendes!, Emléke legyen áldott, nyugalma csendes!*(12 előfordulás), *Síri álmod elegendő csendes! Emléked féltve őrizzük!* (4 előfordulás), *Legyen emléke áldott, nyugalma csendes!* (3 előfordulás), *Legyen emléke áldott! Pihenése békességes!, Emléke áldott! Nyugalma legyen csendes!* (7előfordulás), *Emléke legyen áldott, nyugalma csendes!* (6 előfordulás), *Emléke legyen áldott, pihenése csendes!* (3 előfordulás), *Legyen áldott emlékezete! Csendes pihenése!, Emléke legyen áldott! Nyugodjál csendesen!, Emléke örökké áldott! Nyugalma legyen csendes!, Áldás emlékén, nyugodjék csendesen!, Emlékezete áldott, nyugalma legyen csendes!, Áldott legyen emléke! Nyugodjék békében!* (2 előfordulás), *Legyen csendes síri nyugalma! Legyen áldott emléke!, Legyen nyugalma csendes, emléke áldott!, Legyen áldott az emlékezete! Sírja fölött virrasszon a szeretet és a hála!, Emlékét míg élünk lelkünkben őrizzük. Pihenése legyen csendes és békés, Áldás emlékezetén. Béke poraival!, Emléke legyen áldott, béke poraira!, Béke poraira! Áldás emlékére!, Nyugodjék csendesen! Áldás emlékén!, Emléke élni fog szíveinkben! Nyugalma legyen csendes és zavartalan!, Nyugodjék csendesen! Sírja felett virrasszon az örök emlékezete!, Nyugodjék csendesen s legyen emléke áldott!* (2 előfordulás), *Nyugalma legyen csendes! Emléke áldott!* (6 előfordulás), *Nyugalma legyen csendes, emlékezete áldott!* (5 előfordulás), *Legyen nyugalma csendes! Emléke áldott!, Nyugalma legyen csendes! Emlékét áldva őrizzük!, Legyen*

csendes síri álma; a szeretet és emlékezet virrasszanak felette!, Pihenj csendesen, emlékedet szívünkbe zárva őrizzük, Pihenjen csendesen! Emlékezetét szeretettel őrizzük meg, Legyen áldott a jóságos anya és nevelő anya emlékezete. Nyugodjék csendesen!, Emlékét kegyelettel őrizzük. Nyugalma legyen csendes!, Áldott emléke közöttünk örökké élni fog! Pihenjen csendesen!, Nyugodj megdicsőült hős! Sírod fölött családod és a nemzet kegyelete fog virrasztani!

A lélek nyugalma és a halott emlékének őrzését tematizálja két összetett formula. Több esetben pedig a test és a lélek nyugalma vonatkozó kívánságok kapcsolódnak össze: *Legyen lelkének üdve fent örök, és békességes a sírban porainak nyugodalma!, Nyugodjanak szent békességben megáldott porai! Legyen üdv lelkének része az égben!, Drága halottunk pihenj békén és az örök világosság fényeskedjék neked!, Nyugodjék békében! Az örök világosság fényeskedjék neki! (4 esetben), Adj Uram örök nyugodalmat neki és az örök világosság fényeskedjék neki!*

Az összetett szerkezetű, két vagy három motívumot integráló záradék 1898-ban jelenik meg először. A református vallású Komádi Tarsoly Gábor árvaszéki elnök, közbirtokossági elnök 66 évesen hunyt el, 1899. május 6-án, hosszas szenvedés után. Gyászjelentőjében özvegye, Zoltán fia a maga, felesége, két fia, Árpád nevű fia a maga, a felesége és lánya, Sándor nevű fia a maga és a felesége, Róza, Margit és Gergely nevű gyermeke a maga, három testvére a maga és családja, megözvegyült sógornője, valamint több távolabbi rokon búcsúzott tőle. A záradék a halottnak üdvösséget kért a „fenti” világban, s ugyanakkor a halott emlékének őrzését ígéri a „lenti” világban: *Legyen üdvösség osztályrésze fent, legyen emlékezete áldásban örökké közöttünk.* 1899-ben halt meg 19 évesen M.-radnóti Váradi János kereskedősegéd is. A temetéséről gondoskodó testvére és sógornője szintén mennyei és síri nyugalmat kíván halottjának: *Legyen lelkének üdve fent örök, és békességes a sírban porainak nyugodalma!* A többször említett, 1909-ben elhunyt Ferenczi Ferenczné hozzátartozói a záradékban mindhárom motívumot szerepeltetik: emléket őrizni fogják, porai nyugalmasan pihenjenek a földben, az égi hazában pedig szeretettel figyelje utódai életét: *Áldott legyen emléke! Legyen hát nyugalmas az ő síri álma. De lelke szeressen minket továbbra is ott az égi hazájában. Legyen szeretettel teljes, áldott emlékezete mindörökké feledhetetlen.*

A záradékokban tehát első helyre (50+85+8, azaz 143 esetben) kerül a test síri nyugalma, második helyre a halott emlékére (22+85+2, azaz 109 esetben), harmadik helyre pedig a lélek túlvilági életére (2+2+8) vonatkozó kívánság és fogadkozás.

Következtetések

A nyomdatechnika kínálatát elfogadva, megjelenésekor a nyomtatott gyászjelentő újraszervezte a társadalmat. Láthatóvá tette a halott életpályáját, teljesítményeit, haldoklásának körülményeit, kapcsolathálóját, a helyzetbe és az eseménybe való személyes bevonódást tett lehetővé, beszélő-, emlékező- és interpretív közösséget alakított ki. Szövegtípusként egymáshoz közelítette a haldokló, a család, a lokális

társadalom, az egyház, a helyi intézmények perspektíváját. Beszámolt az elhunyt életéről, megörökítette az elhunyt társadalmi kapcsolatait, felhasználta a halottlátói és az orvosi látelleletet, a lelkésznek és a helyi intézményeknek a temetésre vonatkozó előírásait, megjelenítette a temetési szertartás rítusmodelljét, funkcióit.

1. A haldoklás és a meghalás az egyén és a környezete számára két síkon zajló, a test metamorfózisával kapcsolatos biológiai és a lélek sorsát befolyásoló, sorsának fordulópontját képező vallásos folyamat. Levezetése és irányítása mind a testre, mind lélekre irányuló technikák és szertartások segítségével történik. Ezek a technikák orvosi, morális, jogi és vallásos jellegű mentális kontextusokba ágyazódnak. A halálra való felkészülés, a haldoklás és a meghalás többé-kevésbé tudatos individuális folyamat, amelyet primér szociális környezete (család, rokonság, szomszédság, barátok, munkatársak, egyleti társak), valamint különböző (orvosi, szociális, egyházi, közigazgatási és jogi, temetésszervező) intézmények figyelme és esetleges közreműködése kísér.

A halál ténye különböző szinteken, különbözőképpen reprezentálódik. Az orvosi és halottkém szolgálat a halált a test, a fiziológiai funkciók szintjén bekövetkező eseményként regisztrálja. A bünyügyi szolgálat a halál bekövetkeztének körülményeit a törvényesség kritériumai alapján ítéli meg. A közigazgatás az egyén életpályájának eseményeit regisztrálja, a halott utódaira háruló jogokat és kötelezettségeket állapítja meg. Ezek az intézmények a metafizika utáni gondolkodás motívumait¹⁵⁷ és logikáját használva nevezik meg a halált és körülményeit, az intézményre jellemző fogalmi nyelven.¹⁵⁸

2. A gyászjelentő az egyik olyan szövegtípus, amely a temetési szertartásban az írást – a sírfelirat korábbi, hosszas jelenléte után – meghonosította. Az írás a temetési szertartás kontextusának térben és időben történő expanzióját valósította meg. A gyászjelentő a szertartás forgatókönyvét szélesebb szociális mezőben forgalmazta, az elhunyt és a szertartás reprezentációjaként időkeretét kitágította, s a ezáltal hozzájárult a temetési szertartás emlékállítás jellegének felerősödéséhez, az emlékállítás demokratizálódásához.

3. A gyászjelentő a temetési szertartás keretében különböző intézmények és különböző intézményi mentalitások között mediál. A család perspektíváját követve a halál tényét veszteségként, gyászként jeleníti meg. Az érvényben lévő életpálya és családmodellek és nyelvi sztereotípiák segítségével bemutatja az elhunyt életpályáját, elhunytának körülményeit, szociális kapcsolatait. A haldoklás körülményeinek bemutatásában kiküszöböli, láthatatlanná teszi a haldoklás és a halál hagyományos, népi mentalitás alapján történő értelmezését (a halál előjelei, rontás okozta halál, elhunyt hozzátartozókkal való kapcsolatfelvétel, a halál *malmart* típusú értelmezése, a lélek visszajárásának lehetősége).¹⁵⁹ A életpálya és a meghalás bemutatásában a gyászjelentő szövegében előtérbe kerülnek a keresztényi, a polgári, állampolgári

157 A metafizika utáni gondolkodás motívumait összefoglalja: Habermas 1988/1983.

158 A fogalmi nyelv újkori előretöréséről: Foucault 1966.

159 A kötet végén a tanulmányhoz csatolt fényképek a halottaknak a halál helyszínén és a temetőben elhelyezett ajándékokat szemléltetik.

minták (állampolgári, közösségi elvárásoknak való megfelelés, türelmes, fegyelmezett haldoklás).

4. A fenti elemzés a gyászjelentők a meghalás szemantikai mezejének nyelvi-retorikai reprezentációit vizsgálta. Azt bizonyította, hogy a temetési szertartásban a szertartás hagyományos két funkciója (a holttest elhantolása, a lélek túlvilági nyugalmanak biztosítása mellett) megjelenik az emlékéllítés mint új funkció. Az első motívum a 191 gyászjelentőben 180 alkalommal tűnik fel a meghalás nyelvi megnevezésében, 135 alkalommal a temetési szertartás funkciójának megnevezésében, 143 alkalommal a záradékban, összesen tehát 329 alkalommal. A második motívum előfordulásának adatai: $37+33+14=84$. A harmadik motívum előfordulásának adatai: $0+0+109$. Az elemzett szövegtörzsekben tehát az első motívum, a test halálának és síri nyugalmanak megjelenítése dominál. Az emlék a halott halál utáni továbbélésének formája, az emlékezés az utódoknak a halottal szembeni morális és vallásos kötelezettsége¹⁶⁰. Az emlékezés és a lélek sorsának, továbbélésének motívuma közel azonos számban fordul elő.

5. Az egyedi halálesetet, az individuuum életét és halálát a gyászjelentő sztereotip formulákkal, kollektív értelmezésekkel jeleníti meg (pl. háborús halottak heroizálása; a balesetben elhunytak halála mint abszurd halál).

A gyászjelentő mint a temetés diskurzusának írott (nyomtatott) szövegtípusa lehetővé teszi a szövegvariálást és a reprodukálását. A szövegkliséket hol a „temetkezési intézet”, hol a nyomda kínálja fel a családnak, hol a család gondoskodik azok megfogalmazásáról vagy kiválasztásáról.

¹⁶⁰ Az orosz ortodoxia területén (Oroszország, Ukrajna, Bjelorusz) a szocializmus (s az ezzel járó ateizmus) korában a halott továbbélésének formájává szintén az emlék, az emlékezés vált. „A kommunista materializmus idején az emberi lélek mint metafizikai szubsztancia fogalma felcserélődött a kollektív emlékezettel” (Ouritskaia 2005: 129). A *senkít sem szabad elfelejteni* jelszó nyomán került sor az ismeretlen katona emlékműveinek felállítására, a második világháború áldozatainak való emlékéllítésre. Oroszországban az éves kalendáriumban a halottakra való emlékezés több napon történhet. Októberben a Dimitri moszkvai fejedelem 1380-as évi győzelmének évfordulóján, *Dimitri szombatja* névvel egész évben október során a háborúban elhunytak emlékét lehet felidézni. A húsvét utáni tizedik nap, Radounitsa a halottakra való emlékezés napja. Hamvazószerda, pünkösd hetének csütörtöke (*sémik*), pünkösd szerdája a sírok felkeresésének napja. (Ouritskaia 2005.)